

Галина Романівна **ВОЛОШИН**

аспірантка, Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1361-8681>

e-mail: voloshynhalyna95@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ САМОЗАХИСТУ ЯК НЕЮРИСДИКЦІЙНОЇ ФОРМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Статтю присвячено питанням самозахисту як форми захисту порушених прав здобувачів освіти. Визначено загальну характеристику самозахисту як неюрисдикційної форми захисту цивільних прав, особливості реалізації цього права здобувачами освіти як специфічної категорії суб'єктів цивільного права. Встановлено, що самозахист – відносно нова форма захисту цивільних прав. Визначено, що реалізація права на самозахист здобувачами освіти повинна здійснюватись в рамках освітнього середовища і з урахуванням тих внутрішніх правил, які діють у сфері цього середовища.

Ключові слова: самозахист, цивільні права, здобувачі освіти

ВСТУП

Освітній процес характеризується не тільки педагогічною діяльністю та академічним зростанням, але й потенційними викликами, пов'язаними з порушенням цивільних прав учасників освітнього процесу. Суб'єкти таких порушень можуть включати особи з числа однокурсників, викладачів, а також адміністративний склад освітніх установ. У контексті порушення особистих немайнових прав здобувачів освіти важливим аспектом є забезпечення механізмів правового захисту, зокрема через доктрину самозахисту.

Самозахист у цивільному праві інтерпретується як право суб'єкта на невідкладні дії у відповідь на порушення своїх прав, здійснювані без прямого звернення до судових органів [1]. Це включає можливість оскарження неправомірних дій через наявні адміністративні процедури в освітніх інституціях, застосування медіації та арбітражу, а також звернення до органів, що здійснюють нагляд за дотриманням освітніх стандартів.

Здобувачі освіти можуть також звертатися до освітнього омбудсмена, який виконує функції нейтрального посередника у розв'язанні конфліктів між ними та освітніми адміністраціями. Усі дії, здійснювані в рамках самозахисту, повинні бути законно обґрунтованими, відповідати юридичним стандартам адекватності та пропорційності з метою відновлення порушених прав без порушення прав інших осіб [1].

Особливу увагу слід приділити тому, що дії, вжиті з метою самозахисту, мають забезпечувати можливість подальшого законного оскарження в судових інстанціях у разі, коли внутрішньоінституційні механізми захисту не забезпечують належного розв'язання ситуації. Такий підхід до правового регулювання забезпечує відповідність освітніх процесів конституційним засадам та основним правам людини.

Серед досліджень питань самозахисту як форми захисту цивільних прав можна звернути увагу на роботи таких науковців, як Ю.В. Баулін, С.В. Пахман, Г.Ф. Шершеневич, В.А. Удинцев та ін. Серед сучасних цивілістів різні аспекти самозахисту вивчали Ю.І. Чалий, А.Ю. Кірик, А.В. Данілова, Ч.Н. Азімов, В.В. Вітрянський, Т.М. Карнаух, М.С. Карпов, С.В. Сарбаш та ін. [4, 5].

МЕТА статті полягає у з'ясуванні особливостей са-

мозахисту як способу захисту цивільних прав здобувачів освіти, визначення особливостей реалізації цього права малолітніми особами, а також характеристики реалізації самозахисту в контексті освітнього середовища.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження базується на національному законодавстві, зокрема на положеннях Цивільного кодексу України, Законі України (ЗУ) “Про освіту” та працях вітчизняних вчених. У дослідженні застосовано методи аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення та інтерпретації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Самозахист являє собою інтердисциплінарний правовий механізм, що базується на конституційних та галузевих нормативно-правових актах, включаючи положення Цивільного (ЦКУ), Сімейного (СКУ), Кримінального (ККУ) кодексів та Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), зокрема (ст. 19 ЦКУ), про самозахист батьками своєї дитини (ст. 154 СКУ), про необхідну оборону (ст. 36 ККУ та ст. 19 КУпАП), про крайню необхідність (ст. 39 ККУ та ст. 18 КУпАП), про притримання майна кредитором (п. 7 Гл. 49 ЦКУ) [7]. Тобто самозахист як форма захисту є в практично усіх галузях права.

Ми пропонуємо визначати самозахист як здійснення особою законодавчо дозволених дій, що не порушують моральні засади суспільства та направлені на припинення порушення прав особи.

Відтак, важливим в цьому контексті є розгляд самозахисту з урахуванням особливості суб'єкта, який реалізує своє право на самозахист – здобувача освіти. Відповідно до п. 8 ч. 1. ст. 1. ЗУ “Про освіту” під здобувачами освіти розуміють комплексну категорію, що включають вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів (ад'юнктів), докторантів, інших осіб, які здобувають освіту за будь-яким видом та формою здобуття освіти [2].

Аналізуючи цю дефініцію, бачимо, що вказана категорія суб'єкта обмежена сферою перебування – освітнє середовище. Саме тому важливо, щоб у реалізації самозахисту як способу захисту прав суб'єкт повинен формувати свою поведінку відповідно до освітнього середовища. Відтак, для коректного визначення сутності способів самозахисту здобувачів освіти необхідно

розібратись з поняттям «освітнє середовище». М. Хейдметс під середовищем розуміє ту частину навколишнього світу, з якою суб'єкт взаємодіє прямо чи опосередковано у відкритій або латентній формі [3]. Ряд дослідників визначають освітнє середовище у трьох концептуальних рамках: як субстрат просторово-предметного контексту, як інтегровану систему факторів, що сприяють освітнім та розвивальним процесам особистості та як динамічне середовище, що каталізує розвиток [2].

На сучасному етапі визначення «освітнього середовища» включає концепцію натурального або спеціально створеного простору, де освітній процес знаходять учасників, включаючи як засоби, так і контент освіти, які спрямовано на підтримку продуктивної та творчої активності індивідуумів. Це середовище також враховує педагогічні умови та обставини, створюючи мережу взаємодій між особами, які беруть участь у спільній освітній і навчальній діяльності. Освітнє середовище вирізняється комплексною багаторівневою структурою з вертикальними зв'язками, яка є частиною ширшого соціального середовища.

Так, освітнє середовище диктує вимоги до вибору способів захисту порушених прав здобувачами освіти. Це викликано специфікою самого середовища, а також носія суб'єктивного права – здобувача освіти, права якого можуть порушуватись. Однак вибір способу захисту порушених прав диктується правосуб'єктністю як особи, права чій порушено (здобувача освіти), так і особи-порушника права, а також внутрішнім правилам та устоям, які побутують в рамках освітнього середовища, наприклад: статuti чи кодекси поведінки школи, етичний кодекс студента [3].

Провівши аналіз самозахисту як найбільш доступної форми захисту цивільного права здобувача освіти, з'ясували, що вона не обмежується віком носія права, на противагу юридичним способом захисту, адже за загальним правилом цивільну процесуальну дієздатність мають фізичні особи, які досягли повноліття (18 років). Тому саме самозахист є тією ефективною формою захисту порушеного права, що дає змогу навіть неповнолітньому носію цивільних прав реалізувати своє право на захист.

Згідно з підходом О.І. Антоноука самозахист у цивільному праві визначається як правомочність суб'єкта під час виникнення порушення його цивільних прав або інтересів, а також прав або інтересів третіх осіб, чи у разі реальної загрози такого порушення, здійснювати адекватну та законно допустиму відповідь [4]. Така відповідь не має суперечити законним нормам чи етичним принципам суспільства і має бути спрямована на попередження, припинення порушення або усунення наслідків порушення. Це втілення права на самозахист сприяє негайному відновленню порушених правових відносин без звернення до юридичних інстанцій, підтримуючи тим самим правопорядок і правову захищеність особи [4].

Відтак, самозахист можна розглядати з двох поглядів: як дію, що протистоїть порушенню і може завдати шкоди порушнику, і як право особи на застосування такої дії для захисту своїх інтересів. Самозахист дає змогу суб'єкту правовідносин відстоювати свої цивільні права та інтереси без необхідності звертатися до

державних або місцевих органів управління чи судових інстанцій. Право на самозахист реалізується в рамках визначених законом умов.

Самозахист включає:

1. Можливість особи вживати заходи захисту своїх прав безпосередньо, не звертаючись до державних органів або органів місцевого самоврядування. У разі із захистом прав здобувачів освіти самозахист виключає необхідність здобувачам освіти, які досягнули віку повної цивільної процесуальної дієздатності, звертатись до судових органів, а у разі з неповнолітніми / малолітніми особами – їх законних представників.

2. Законодавче визначення неможливості позбавлення особи права на самозахист.

Крім вищезгаданих характеристик, вважаємо за доцільне доповнити вищезгадані риси таким критерієм, який суттєво відрізняє самозахист від інших способів захисту, а саме можливість миттєво застосувати вказаний спосіб захисту до правопорушника. Ця риса є логічною, адже якщо розглядати юрисдикційні способи захисту, то реакція на правопорушення займає певний проміжок часу: від моменту подання відповідної заяви до суду, відкриття провадження у справі та винесення рішення суду проходить час, аналогічно процес медіації як неюрисдикційний спосіб захисту цивільних прав не є миттєвим, а тому не надає носієві права можливості негайно припинити порушення права.

Актуальним видається доповнення вищезгаданих характеристик ключовими атрибутами:

- ініціюється відповідно до порушення цивільних прав або їх безпосередньої загрози;
- реалізується самостійно особою, чій права порушено, без залучення органів, що мають відповідні повноваження;
- втілюється виключно через активні дії;
- кожен захід самозахисту має бути експліцитно передбачено законодавством чи договором;
- направлені на захист недоторканності права, припинення порушення та усунення його наслідків;
- дії, здійснені в рамках самозахисту, може бути подано на розгляд компетентним органам для подальшого оскарження [4, с. 26].

Аналізуючи класифікації способів захисту цивільних прав за критерієм конкретно-цільової спрямованості, В.Д. Андрійцьо вважає, що способи захисту цивільних прав за конкретно-цільовою спрямованістю поділяються на:

- 1) превентивні – тобто спрямовані на попередження порушення цивільних прав;
- 2) припинювальні – спрямовані на припинення порушення цивільних прав;
- 3) відновлювальні – направлені на відновлення порушених прав;
- 4) компенсаційні – спрямовані на компенсацію втрат, понесених у зв'язку з порушенням цивільних прав [5].

Так, самозахист постає як важливий механізм для безпосереднього відновлення порушених прав без звернення до судових інстанцій, проте з можливістю наступного правового перегляду. Самозахист можливий лише за умов дотримання певних критеріїв.

По-перше, його застосування не має суперечити законодавству та моральним принципам суспільства.

По-друге, засоби самозахисту повинні відповідати

суті порушеного права та характеру порушення і його наслідків. Особа, що здійснює самозахист, має враховувати межі своїх дій, спрямованих на припинення конкретного порушення своїх прав чи інтересів, аби ці дії були спрямовані лише на припинення порушення.

Самозахист у контексті забезпечення цивільних прав здобувачів освіти включає в себе дії, які здобувачі освіти можуть виконувати незалежно для захисту своїх освітніх прав та інтересів:

1. *Ініціювання перегляду академічних оцінок.* Здобувачі освіти мають право подавати запит на переоцінку своїх академічних робіт у разі, коли вважають, що оцінювання проведено необ'єктивно. Такі звернення може бути адресовано безпосередньо викладачу, вчителю або освітньому комітету.

2. *Протидія дискримінаційним практикам.* У разі зазнання дискримінації чи булінгу здобувачі освіти мають можливість звертатися до керівництва навчального закладу або студентського омбудсмена для ініціювання офіційного розгляду ситуації.

3. *Подання скарг на невиконання освітніх зобов'язань.* Здобувачі освіти можуть звертатися зі скаргами до адміністрації освітньої установи у разі, коли навчальний процес ведеться з порушенням умов освітнього контракту.

4. *Відмова від участі в освітніх заходах.* Здобувачі освіти можуть відмовлятися від участі в освітніх заходах, які проводяться з порушенням їхніх прав, доки ситуація не буде виправлена.

5. *Вимога дотримання конфіденційності особистих даних.* Здобувачі освіти мають право вимагати від освітніх інституцій дотримання конфіденційності їхніх персональних інформацій та академічних результатів, забороняючи передачу таких даних третім особам без їхньої згоди.

Ці заходи самозахисту демонструють можливості здобувачів освіти самостійно відстоювати свої освітні права, діючи в рамках внутрішніх правил освітніх ус-

танов або звертаючись до наглядових органів освіти для вирішення юридичних питань.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки стосовно самозахисту як механізму захисту цивільних прав учасників освітнього процесу:

1. *Інтегративний аспект самозахисту.* Самозахист у сфері цивільного права репрезентує собою комплексний правовий інструмент, заснований на конституційних та галузевих правових нормах включно з нормами цивільного, сімейного, кримінального права та законодавства про адміністративні правопорушення. Ця інтеграція забезпечує всебічний підхід до захисту прав осіб у контексті освітнього середовища.

2. *Проактивний та оперативний характер самозахисту.* Самозахист забезпечує індивідуальну можливість негайно реагувати на порушення прав, що є важливим у швидкозмінному освітньому контексті, уможливаючи запобігання подальшим порушенням і забезпечення негайного відновлення прав.

3. *Законність та етичність заходів самозахисту.* Заходи самозахисту мають бути здійснені в рамках чинного законодавства та не мають порушувати моральні норми суспільства. Це сприяє законності та етичності вжитих дій та підтримує високі стандарти правопорядку.

4. *Адаптація самозахисту до освітнього середовища.* Необхідно пристосувати стратегії самозахисту до специфіки освітнього середовища, особливо враховуючи потреби молодших здобувачів освіти та забезпечити захист їхніх прав у відповідності з діючими законодавчими рамками.

З урахуванням вищезазначеного самозахист постає як ключовий механізм для ефективного та своєчасного захисту прав у освітньому середовищі, вимагаючи активної участі законодавців, адміністративних органів освітніх установ та всіх зацікавлених сторін.

Список використаних джерел

1. Чепис О.І. До питання самозахисту цивільних прав та законних інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. С. 214-217.
2. Закон України "Про освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Хейдметс М. Суб'єкт, середовище і межі між ними. *Психологія і архітектура*: тези конференції в Лохусалу (Естонська РСР). Таллін, 1983. С. 61-63.
4. Антонюк О.І. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 6. С. 23-27.
5. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.
6. Конституція України : прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Цивільний кодекс України. Київ, 2005. 272 с.

References

1. Chepys, O.I. On the Issue of Self-Defense of Civil Rights and Legitimate Interests. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2015. pp. 214-217. (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On Education". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian).
3. Heidmets M. Subject, Environment, and the Boundaries Between Them. *Psychology and Architecture: Proceedings of the Conference in Lokhusalu (Estonian SSR)*. Tallinn, 1983. pp. 61-63. (in Estonian).
4. Antoniuk O.I. Measures for the Self-defense of Civil Rights and Interests. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2003. № 6. pp. 23-27. (in Ukrainian).
5. Andriytsio V.D. Compulsory Execution of a Duty in Kind as a Method of Protection of Civil Rights: abstract dis. ... PhD in legal sciences. Kyiv, 2004. 18 p. (in Ukrainian).
6. Constitution of Ukraine. Adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. *News of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. art. 141. (in Ukrainian).
7. Civil Code of Ukraine. Kyiv, 2005. 272 p. (in Ukrainian).

Halyna VOLOSHYN

postgraduate student, Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1361-8681>

e-mail: voloshynhalyna95@gmail.com

FEATURES OF SELF-DEFENSE AS A NON-JURISDICTIONAL FORM OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF STUDENTS

The paper explores the concept of self-defense as a method of restoring violated rights among participants in the educational process, which defines self-defense as a non-elective approach to protecting civil rights, emphasizing its application by education seekers - a separate category of subjects under civil law. The purpose of the paper is to investigate the interaction between educational norms and civil legal provisions to define a clear procedural path for education seekers seeking to assert their rights through self-defense mechanisms, thereby improving understanding of its limitations and scope in defending their civil liberties. The research results affirm that self-defense by education seekers should be carried out within the educational environment, strictly adhering to regulatory frameworks and internal rules regulating such environments. Therefore, based on the conducted research, we have come to the conclusion that the integrative aspect of self-defense in the field of civil law represents a comprehensive legal instrument based on constitutional and sectoral legal norms, including norms of civil, family, criminal law, and legislation on administrative offenses. The preventive and operational nature of self-defense ensures the individual ability to immediately respond to rights violations, which is important in a rapidly changing educational context, allowing to prevent further violations and ensure immediate restoration of rights. The legality and ethics of self-defense measures must be carried out within the current legislation and must not violate societal moral norms. This contributes to the legality and ethics of the actions taken and supports high standards of law and order. Adapting self-defense to the educational environment involves adapting the self-defense strategy to the specifics of the educational environment, especially considering the needs of younger education seekers and ensuring the protection of their rights in accordance with current legislative frameworks.

Keywords: self-defense, civil rights, students